

megfelelnek a tényleges helyzetnek, talán csak Vörösmarty szerepelhetett volna több verssel. Így semmiképpen sem érthető, hogy a *Liszt Ferenc*hez című hatalmas költeménye miért maradt ki a kötetből, amely nemcsak Vörösmarty költői programjának nagyszerű összefoglalója, de az egész magyar romantikának is ars poetica.

Befejezőül még annyit, hogy Pándi Pál gyűjteménye csak a magyar ars poeticák verses formába foglalt részével ismertet meg, a prózában írt ars poeticák gyűjteményes kiadása még hátralevő, rendkívül hálás feladat.

Osváth Béla

FÁBRY ZOLTÁN: PALACKPOSTA

Az utószót írta: Juraj Špitzer. Bratislava, 1960. Szlovákiai Szépirodalmi K. 330 l.

A 30-as évek magyar irodalmának egyik legtöbbet emlegetett eszméje, a humanizmus éppúgy „sokértelmű” volt, mint a kor anyai más fogalma. Számos válfaját és eltérő árnyalatát ismerhetni fel az értelmezésnek, különösen a polgári oldalon. Humanistának vallotta magát a konzervatív író, aki az örök csillagokra szegezte tekintetét, így akarván felülemelkedni a politikai harc alantasságán; a homo aestheticus, aki testvéreinek tudott minden embert, de nem összességében, hanem külön-külön egyedeiben; a sznob és fanyalgó kozmopolita, akinek tollán a nagy eszmék élmény nélküli üres pózzá váltak. A polgári irodalom egy másik szárnyán a humanizmus ókortudományt, az antik filozófiából összeállított miszticizmust; ismét másutt új klasszicizmust jelentett. Bár a fiatalabb nemzedék körében voltak csoportok, amelyek az emberiség eszméjének cselekvőbb, militánsabb megfogalmazását tartották legfőbb feladatnak, — a magyar polgári humanizmus ez időben egyenesen tűntetett passzívításával és a be nem avatkozás elvével. Ritka jelenségnek számít baloldali gondolat és humanizmus találkozása, amit Bálint György műve tanúsít: klasszikus hagyománynak, élő világirodalomnak és társadalmi elkötelezettségnek, politikai küzdelemnek egységbe forrasztását a hazai publicisztikában, esszé irodalomban másutt aligha találhatjuk.

E baloldali szellemű humanista hagyomány élő képviselője a csehszlovákiai Fábry Zoltán. Sorrendben negyedik kötete — *A Gondolat igaza* (1955), *A béke igaza* (1956), *Hidak és árkok* (1957) után — a forradalmi munkásmozgalommal együtt haladó humanistát állítja élénk. Könyvének „genezisét, keletkezését, bujdosó kalandját és történetét” maga a szerző mondja el gazdag előszavában. Innen tudjuk, hogy a *Palackposta* nem új, hanem régi, nagyjában húszéves írásokat tartalmaz, melyeket 1942-ben állított össze könyvvé, üldöztetése idején, két ilavai internálás után, mintegy az utolsó szó jogán, hogy „élete üzenő értelmét testamentum-

ként” átmentse a jövő számára. A kézirat egy ügyvédi irodában mint „hagyatéki letét” vészelte át az idők. A *Korunkban* és a *Magyar Napban* jelentek meg először ezek az írások, s három nagyobb témakörbe rendeződnek: a német (*Német sirjelirat*), a szlovákiai (*Szlovenszkói küldetés*) és a magyarországi (*Magyar történelem német hatványon*) helyzettel, politikai alakulással, irodalommal foglalkoznak.

A *Palackposta* jobbára a politikai közíró munkásságáról ad számot. Szép vállomások előszavának — kilencven oldalára csaknem egy újabb könyv anyaga zsúfolódik — tájékoztatása szerint a *Palackposta* az *Antifaszizmus* címet viselő trilógia része, a *Korparancs* (1934) és a *Fegyver s vitéz ellen* (1937) után a harmadik, a zárófejezet, amihez még a „tervezett függelék” *A vádolt megszólalt* csatlakozik. Fábry írásait igen nehéz szigorú tárgy szerinti elkülönítésben szemlélteni. Politikai publicisztikája éppúgy nem ragad meg a napi időszerűségben s érveit egyszerre meríti a történelemből, irodalomból és bölcsleletről, amint hogy irodalmi esszéit nemegyszer merészen időszerűsíti, az irodalmi témát aktuális feladathoz hívja koronatanúnak. Példa erre a *Palackpostából Kazinczy vagy Hentein és Kötöcsey* című írása, de ugyanez az összefonódás mutatkozik a *Szlovenszkói küldetés: 1938, a Bucsú?* és a *Felvidéki szellem* című esszéiben is. Fábry „korparancsot” teljesített, amidőn túltelt a „tisztá” irodalmi témákon, noha szenvedélyesen benső kapcsolat fűzte nem csupán a szlovákiai és a német antifaszista irodalomhoz, de a XX. századi magyar irodalom alkotóihoz is. Feltűnő azonban, és ennek sok minden oka volt, hogy 1945 előtt kevesebbet fordul igazoló példákért újabb irodalmunkhoz. Nagyobbrészt teljes joggal, hiszen 1938-ban keserű igazságokat kellett leírnia, előbb azt, hogy „Menthetetlenül szolgánép a magyar!”, s utóbb ennek párját: „A magyar antifaszizmus még esedékes.” Amennyire igazak megállapításai, annyira forrásaivá is váltak egy szigorú erkölcsi

kérlelhetetlenségnek. Így érthető, hogy irodalmi vélekedései az elmúlt másfél évtized során nyertek teljesebb alakot. A *gondolat igazában* Tóth Árpádról, József Attiláról, Móriczról, Radnótirol olvashatunk gazdag európai névsor, Kant, Goethe, Nietzsche, Heinrich és Thomas Mann, Čapek, Fucík és Bezruč társaságában. Legértékben Ady Endréhez fordul. Személyes magyarázata van a költő iránti vonzalmának: az első világháború idején, majd utána Ady volt nagy eszméltetője, mi több — mint írja —, az egész szlovákiai magyar irodalom legfőbb inspirátora. Sok újszerűséggel értelmezi a *Palackpostában* található esszéje a *Halettak élén* költőjét, és erkölcsi — nem esztétikai — érdeklődéséből folyik, hogy a gondolati tartalom kibontásához nyújt új szempontokat. Költő magyarázatainak alapja egy frappáns axióma: „A magyar költészet filozófia-pótló fenomen.” Fábry még adós az ígért Ady igazával, ami irodalmi esszéi sorában a főműnek ígérkezik.

Fábry humanizmusa mindig, kezdettől fogva erkölcsi elkötelezettségből, antifasiszmból és háborúellenességből táplálkozott. Így válhatott a szocialista humánus írójává. Humanizmusának eme alkotóelemei között lehetetlen bárminő fontossági rendet megállapítani — életművének mégis legszembeeszköbbs vonását ismerhetni fel abban az erkölcsi elkötelezettségben, szenvedélyességben, ami minden írását áthatja. Nem egyszer, de számtalanszor elmondja, elismélti, olvasói agyába és szívébe vési, vállalván így akár a monotonia vádját is, hogy az igazi irodalomnak etikai célokot kell megvalósítania; nincs irodalom erkölcsi tudat és hivatás nélkül. Azt az irodalmat becsüli és emeli magasra, amely „az embertelenség kényszerében... az imperializmus antiszociális korvalóságában” az emberért szól. Legkedvesebb költője Ady Endre, a háborúban magányos őrtálló költő, az „ember az embertelenségben”. De sűrűn idézi a német antifasisztákat, Thomas Mann, az elpusztított Carl von Ossietzkyt, Gorkijt, a centenárius évében Kőlcsey példáját. Az erkölcs tehát sohasem valami részletekkel való moralizálást jelent és különösen nem egyéni etikát, individuális megoldások fogalatát. Amint Bálint György — erkölcsi humanizmusát Fábry is éltéphetetlennek tartja a politikától, társadalmi küzdelmektől. Erkölcsi elkötelezettsége nem azért magas értelmű, mert az örök csillagokra apellál, hanem mert az időszerű történelmet, a „korvalóságot” méri magas mértékkel. Többször emlékeztet Kant kategorikus imperatívuszára: „Cselekedj úgy, hogy cselekvésed elve mindig általános, mindenkire érvényes törvénné válhasson”. Ez, az elvont erkölcsi parancs konkrét alakban ölt testet Fábry írásaiban, a közélet embere számára a kor legjobb, leg-

erkölcsösebb és legátfogóbb céljait jelöli ki. Esszéi szenvedélyes ösztönzések, hogy az irodalom találja meg a korban adott erkölcsi teljességet. A *gondolat igazában* idézi Thomas Mann, nyilván önmaga igazolására is: „Mert a szó az ember becsülete és csak ez teszi az életet emberhez méltóvá.” A nyelv maga az erkölcs.” Az „erkölcsös szó”-nak Fábry igen nagy hatalmat tulajdonít — néha tán túl is becsüli nemes elfogultsággal hatékonyságát. De irodalomnak és erkölcsnek ez az elválaszthatatlansága képesítette rá, hogy évtizedeket töretlen írói becsülettel, tiszta magatartással küzdjön végig. Erkölcsi felfogása alakította ki sajátos műfajait is. Esszéiről, de nem beavatottaknak ír. Nem azt az elegáns, ápol, sugallatos nyelvet műveli, amely a 30-as évek magyar esszéiben oly alkalmassá vált a fölényes mellébeszélésre is. Szenvedélyes nyíltsággal, közvetlenséggel meggyőzni, felrázni akar; riadót, tanúságot jegyez le, példázatot mutat. Fábry igen találon maga jelölte meg e kötet mozgószót, harcra, szembeszállásra tüzelő publicisztikájának igazi műfaját a „riportázs-esszéiben”.

Elsők között volt, akik harcra tüzeltek a német fasizmus ellen. Profetikus jóslatai tragikusan beteljesedtek. 1932-ben a szovjet-ellenes nyugati sajtóhadjáratból, politikai machinációkból az új háborús készülődést olvasta ki; három évre rá a németek szerződésszegéséről ezt írta le: „1935. március 16-án kezdetét vette minden idők legborzalmasabb háborúja”. A forradalmár szocialista Fábry — a szlovákiai „falukutató irodalom” főművének, az *Éhség legendájának* megalkotója — a népre zúduló új borzalmak ellen tiltakozik, amidőn a háború ellen ír, s az is első felismerései közé tartozik, hogy az új fegyverkezés „a más világ ifjú óriását, a Szovjetuniót” akarja elpusztítani. Nemcsak ebben a könyvében, másutt is, állandóan foglalkoztatja a német kérdés: történelem, politika, irodalom helyzete és lehetőségei; a „német veszedelem magyar megkiáltásának” gondja. Félreérthetetlenül fogalmaz: „Közép-Európa imperialista mérge a német expanzió volt. A gyógyulás attól függ, mennyire hat e tájakon a humanizmus ellenmérge.” Ez a felismerés tette lehetővé, hogy Fábry nem egyedül a szlovákiai — és a hazai — irodalomnak, de a németnek is, demokratikus és szocialista hagyományainak és jövődjének védelmező méltatója lehetett.

A cikkeken végig követhetni a történelem mind aggasztóbb, fenyegetőbb és tragikusabb fordulóinak közvetlen hatását: a lánghaló publicista megkeseredését és elmagányosodását. Elveit a nehéz években sem csorbította meg az idő, akkor sem, amidőn már szinte szál egyedül küzdött, küzdőtársak dezertáltak mellőle s a bizonytalan időre bízott *Palackposta* kéziratát állította össze. A

magára maradással magyarázhatni a kötet egynemely távlatvesztésből származó állítását, a „szlovenszkói küldetés tudat” felnagytartását, a szlovákiai magyar irodalom bizonyos elsőbbségeit a hazával szemben. Fábry mindig is nagy küldetést szánt a szlovákiai irodalomnak, olyat, amelyhez az talán csak egyetlen rövid szakaszában, a Sarló mozgalom tetőzése idején érhetett fel. Kritikus és esszéíró azonban nem idomíthatja eszményeit a pillanatnyi irodalmi valóságához, vállalnia kell a disszonanciákat, az előrefutás

nehéz próféta szerepét. Fábry ezt is és ennél többet is magára vett. A szlovákiai magyar irodalom élő lelkiismerete volt és maradt. Az alkuvástalanság „stószí remetéje”, akinek művét a magyar irodalom is legszebb hagyományai közt tartja számon.

A *Palackposta* ismét alkalmat nyújt, hogy észrevegyük: milyen sürgős és fontos feladat Fábry régebbi, ma már szinte hozzáférhetetlen műveinek megjelentetése. Köteteinek sora csak így válhatna teljessé.

Béldi Miklós

CSOKONAI-EMLEKEK

Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs. Bp. 1960. Akadémiai K. 666 1. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 1.)

A MTA Irodalomtörténeti Intézetének az Akadémiai Kiadónál megjelenő sorozatai ismét újjal gazdagodtak. A jelentős vállalkozás megindulásakor természetes feladatként adódik, hogy megvitassuk az új sorozat tervét, tartalmi és „műfaji” kérdéseit, s hogy az első kötet mennyiben felel meg a belőlük következő igényeknek és szempontoknak tárgyi és alaki, szerkesztéstechnikai tekintetben.

Magáról a sorozatról és tervéről, sajnos, nem sokkal többet tudunk, mint amit a nagyigényű és gazdag ígértű cím, az ItK. 1960/5. sz. borítékján levő hirdetés és a megjelent első kötet, valamint az előkészületben levő munkák felsorolása elárul (*Gyulai Pál levelezése, Erdélyi János levelezése, Irodalmi diáktársaságok, Kölcsey és Gyulai Pál kiadatlan írásai*). A sorozatot megnyitó kötet élén ugyanis nem áll szerkesztői program, amilyet pl. az Új Magyar Múzeum indulásakor adott az Irodalomtörténeti Intézet (I. It. 1956: 454, ill. Hegedűs Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai*. Előszó). A tervek bizonyára készen vannak, sajnálatos tehát a tájékoztatás hiánya. A forráskiadvány régebbi, kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető írásokat és dokumentumokat foglal magába, de ezek is többfélék lehetnek, vonatkozhatnak egy-egy nagy íróegénység életére, pályájára és utóéletére (mint a *Csokonai-emlékek* c. kötet), önmagában kisebb jelentőségű, de központi szerepű író működésének dokumentumai révén egy-egy korszakra (ilyen pl. *Erdélyi János levelezése, Gyulai Pál levelezése és kritikái*) vagy irodalmi mozgalmak történetére (idevág az Irodalmi diáktársaságokról szóló kötet). Kívánatos, hogy az utóbbiak közt helyet kapjon esztétikai, nyelvi és stílusirányzatokkal kapcsolatos anyag is.

Vargha Balázs kötete, a *Csokonai-emlékek* az egy írói egyéniséget és életpályát be-

mutató dokumentumgyűjtemény típusai képviseli.

Hasonló gyűjteményekre a régebbi emlékkönyvek, albumok mellett az utóbbi időből is több példánk van. Mindegyik más-más céllal készült, anyaguk jellege és szerkezetük is eltérő, de tanulságokat és ötleteket adhatnak a forrásgyűjtemény hasonló kötetek legmegfelelőbb kialakítására (bár ez természetesen az egyes kötetek anyagához kell, hogy igazodjék elsősorban).

Vargha Balázs, sajnos, szintén tájékozatlanul hagyja az olvasót kötetének célja, az anyag kiválasztása és felépítésének módszere tekintetében. A tartalomjegyzéken kívül csupán a könyv borítólapjának belső szegélyén, a „fűl”-ön kapunk némi felvilágosítást a célról: meg akarja világítani Csokonai egyéniségének és költészetének ellentmondásos kortársi értékelését, s ezért közli az életével és irodalmi megítélésével kapcsolatos emlékeket, jórészt ismeretlen, illetve kiadatlan kéziratok dokumentumokat, továbbá nehezen hozzáférhető vagy eldugott nyomtatott anyagot. Tudjuk azonban, hogy a borítólap sorsa az időtől vagy a könyv tulajdonosának személyétől függ; a „fűl” semmiképpen sem pótolhatja tehát a tájékoztató elő- vagy utószót. Mind a sorozat jelentősége, mind a külsejében és anyaggazdagságában egyaránt imponáns kötet és nem utolsósorban maga Csokonai megérdemelte volna, hogy a kötet összeállítója a szerkesztés és jegyzetelés munkáján túl egy az egész anyagot egybefogó és áttekintő tanulmányban számoljon be munkájának céljáról, módszeréről, eredményeiről. Jó volna tudnunk a Csokonai-hagyaték sorsáról, hogy kötetének anyagából mi van már beépítve a Csokonairól írt eddigi munkákba, s mi az, ami valóban új, ismeretlen. Vargha Balázs, akit egy sor Csokonaival foglalkozó munkája és nagy anyagismerete